

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Adəm obrazı

RƏHİMZADƏ FATMA

Filologiya (Azərbaycan dili və ədəbiyyatı), III kurs, FL-110

fatime.rehimzade2000@gmail.com

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı ilə özündən sonra ötən hər əsrin nümayəndəsi üçün ayrı bir əsrar kimi dərk olunan bəşəriyyətin ədəbiyyata bəxş etdiyi böyük dühalardandır. Ümumbəşəri mahiyyət daşıyan, ecazkar poetik qüvvəyə malik yaradıcılığı ilə Şərq bədii təfəkkürünü elmi-fəlsəfi fikirlərlə zənginləşdirmiş, poeziyanı görünməmiş yüksəklərə qaldırmışdır. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur.

Dünyanın ilkin ümumi strukturuna uyğun şəkildə epik əsərlərini quran Nizami yaradıcılığında bütün varlıqları durğunluqdan çıxarıb hərəkətə gətirən qüvvə kimi eşqi göstərir. Ədibin poemalarının ana xəttini təşkil edən həmin struktura əsasən mənəvi aləm göydən yerə məhz Adəm ilə endirilir. Bununla yaradıcı öz funksiyasının cüzi bir hissəsini bəşər oğluna güzəştə gedir. Adəm dini-mifik obrazdır. Adəm ilk insandır, ilk peyğəmbərdir. Dini təsəvvürlərə görə, Adəm peyğəmbəri Allah hər cins torpaqdan bir az qarışdıraraq yaratmış, Adəm darıxdığı üçün sonra onun qabırğasından Həvva ananı yaratmışdır. Birlikdə Cənnətdə yaşayıblar. Onlara buğda yemək (“Bibliya”ya görə isə alma) qadağan edilmişdir. Bir gün şeytan aldatmış və buğda yedirmiş, buna görə də hər ikisi Cənnətdən dünyaya qovulmuşdu. Qurani-Kərimin Bəqərə surəsinin 31-37-ci ayələrində Adəm ilə bağlı məlumatlar rast gəlinir. Nizaminin qənaətinə görə xətasına görə yer üzünə göndərilən ilk insan Adəm türk olmuşdur. AMEA-nın Folklor institutunun nəşr etdirdiyi “Nizami Gəncəvi və folklor” adlı kitabında isə aşağıdakı fikirlərə rast gəlirik: “Türkün mifoloji dünya görüşündə belə bir təsəvvür var ki, ilk insan Adəm ayağını torpağa basanda türk dilində danışmışdır. Türkün dünyanın qədim və köklü sakini olduğunu ilk öncə Nizami qeyd etmişdir. O bəşəriyyətin atasının milliyyətindən danışanda belə qənaətə gəlir ki, Adəm də mənşəcə türkdür. “Sirlər xəzinəsi” poemasının filoloji tərcüməsində verilir: “(Allah) Adəmi öyrətdi” (ayəsi) onun pak sifətindədir... O, həm ev-əşiyini, həm də (bəhişt) bəzəyini tərk edərək Elə bir danənin tələsinə düşdü ki, O (danə) “Allah sənə şükür!” dastanına da layiq deyil... O, ay kimi Xətay türkü oldu, Və xəta zülfünü papağının altında gizlətdi”. Şair ayəni Qurandan götürmüşdür, ancaq Quranda yazılmamışdır ki, xəta işlətdiyinə görə yer üzünə Xətay türkü sifətində göndərilmişdir. Həmçinin

bəşərin atasının Aya bənzədilməsinə də Quranda işarə edilmir. Adama elə gəlir ki, Nizami Adəm peyğəmbərdən deyil, Ay kağanının bətnində ikən Allaha tapınan Oğuzdan danışır. Adəm ay kimi Xətay türkü olub, xəta zülfünü papağının altında gizlədir.” Papağın çox əski çağlardan türkün qeyrət, namus rəmzi olduğu bilnir. Nizami bütün türklərin o sırada Xəta türklərinin cismani və əxlaqi hüsnü ilə fəxr etdiyini bildirir. Üzüqara Adəmin Xəta türkləri kimi üzüağ olduğunu, Ay kimi şölə saldığını və qüsurlarını, xətalarını tövbə papağının altında gizlətdiyini vəsf edir. Həmçinin ay işığı bildirir, ağ rəngdədir. Öz nurunu günəşdən alır. Türklərdə isə ay səadət rəmzidir.

İnsan buğda yeməklə bir az bəlkə saz oldu,
Heyhat, buğda əslində nəhəng bir ağız oldu.
Əgər tövbə etməsən Adəm kimi ürəkdən,
Alnındakı ləkəni silə bilməyəcəksən.

Cəzalandırmaq məqsədilə buğda ağız açır ki, insanları udsun. Buğdanın ağız deyiləndə onu iki hissəyə bölən orta xətti nəzərdə tutulur. Cənnətdən qovulduqdan sonra Adəm öz günahını başa düşdü və günahını etiraf edərək bağışlanmaq üçün Allaha yalvardı.

Cansız buğda nəydi ki, elə alçaldı Adəm,
Buğdanın sinəsitək lüt-üryan qaldı Adəm.

Burada Adəm peyğəmbərin buğda yeyəndən sonra Cənnətdən çıxarılması, Yer kürəsinə düşdükdən sonra buğda kimi çılpaq qalmasına işarə olunur. Şair insanlara məsləhət görür ki, tamahkarlıqda Adəmə oxşamasınlar. Əsərin 16-cı söhbət “Məsləkdə çapuq irəliləmə” bəhsində qeyd edilir:

Şaha xütbə oxutmaq natiqlərə nəsibdir,
Adəm İsa xətrinə asqırığı kəsibdir.

Adəm peyğəmbərin asqırığı ilə İsa peyğəmbərin dünyaya gəlməsinə işarə olunur. Cəbrail Həzrət Adəmin birinci asqırığını gizlətməmiş və Məryəm ananın köynəyinin qoluna üfürmüşdür ki, bundan boylu olub övladını, gələcək peyğəmbər İsanı-Məsihi dünyaya gətirmişdir. Qurani-kərimdə “Məsih” İsa peyğəmbərin ləqəbi kimi verilmişdir. Ərəb dilindən tərcüməsi “məsh edilmiş, üzərinə əl sürtülmüş” deməkdir. İbrani (qədim yəhudi) dilindəki “meşsiax” kəlməsindən qaynaqlandığı ehtimal edilir. İbrani dilində “meşsiax”-“alnına müqəddəs yağ sürtülmüş, nişan qoyulmuş” mənasını bildirir. Qədim ənənəyə görə yeni doğulan uşaqların alnına yağ sürtülürmüş, oradan

gəldiyi ehtimal olunur. Digər ehtimala görə isə padşahlığa gətirilən şəxsin alınına zeytun yağı sürtərdilər. Bu, həmin şəxsin hakimiyyətə seçilməsinin əlaməti hesab olunurdu. Bu sözün ərəb dilində “səyahət edən, gəzən” mənası verdiyini də bildirirlər. Bu da İsa peyğəmbərin daimi yaşayış yeri olmadan şəhərdən-şəhərə gəzərək öz təlimini yayması ilə əlaqələndirilir. “Xosrov və Şirin” poemasının Peyğəmbərin tərifı hissəsində Məhəmməd peyğəmbər Adəm peyğəmbərin “can kimyası”na bənzədilir.

Mənada Adəmin can kimyası

Surətdə aləmin göz tutiyası.

Yəni hələ Adəm peyğəmbər dünyaya gəlməmişdən əvvəl Məhəmməd peyğəmbər mövcud olmuşdur. Adəmin can kimyası Məhəmməd tərəfindən yoğrulmuşdur. Hətta dini əsərə görə Adəmin tövbəsi yalnız Məhəmmədin şəfaəti nəticəsində qəbul olmuşdur.